

ATATÜRK'TEN GÜNÜMÜZE TÜRK DIŞ POLİTİKASI HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Yusuf SARINAY*

Bilindiği gibi Türkiye; siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve güvenlik kriterleri çerçevesinde kendisini bir Avrupa devleti olarak görmekte ve bu görüşünü Avrupa'ya da kabul ettirerek Avrupa yapılaşmasında eşit ve önemli bir devlet olarak yer almayı hedeflemektedir. Ancak Aralık 1997'de Avrupa Birliği'nin (AB) Lüksemburg kararları ile 200 yıldır her alanda kendini Batılılaştırmak isteyen Türkiye'yi dışlaması, Türk kamuoyunda, Samuel Huntington'un " Medeniyetler Çatışması" tezini doğrulayan bir yaklaşım olarak görülmüş ve sırf dini ve kültürel farklılıklar nedeni ile Türkiye'nin AB'ne kabul edilmediği görüşü yaygınlık kazanmıştır. 1990'larda soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak Batı'nın gözünde stratejik önemi azalan Türkiye'nin Avrupa'dan da dışlanma eğilimi ile karşı karşıya kalması, Türk dış politikasının kamuoyunda sorgulanmasına yol açmış ve Türkiye'de AB'ne karşı olumsuz eğilimler artırmıştır. Ancak Aralık 1999'da yapılan Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB'ne aday üye olarak kabul edilmesi Türk kamuoyundaki bu olumsuz havayı büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan coğrafi konumu ve kültürel yapısı sebebiyle zaman zaman Türkiye'nin kendisini Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak tanımladığı, öz benliğini bu köprü olma fonksiyonunda bulmaya çalıştığı da görülmektedir.

Bütün bu gelişme ve arayışlara rağmen, Türkiye'nin izlediği dış politikanın hiç değişmeyen temel özelliği Batı'ya yönelik olmasıdır. Bu temel yöneliş güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılamak gibi

* Hacetepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öretim Üyesi

sınırlı geçici bir olay değil, sürekli bir politika tercihidir. İşte Türkiye'nin son yıllardaki dış politika arayışlarını, temelde Batıya yönelik dış politika çerçevesi içinde bölgesel ve evrensel değişikliklere uyum sağlama çabası olarak görmek gerekir.¹

Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politika tercihinde bir takım tarihi zaruret ve süreçlerin tesiri bulunmaktadır. Böyle bir yakınlaşmanın Osmanlı devleti dönemine uzanan gerek Batılılaşma gibi kültürel, gerekse jeopolitik yeri sebebiyle güvenlik endişelerinden kaynaklanan denge politikası gibi siyasi yönlerinin olduğu malumdur. Osmanlı devletinin yıkılması üzerine gerçekleştirilen Milli Mücadele, siyasi-askeri açıdan Batılı devletlere karşı bir hareket olmasına rağmen, Batı'nın değerler sistemine karşı değildir. Nitekim Milli Mücadele'nin hemen akabinde yapılan inkılâplar Türkiye'nin tercihini batılı bir ülke-devlet olma yönünde yaptığını açıkça göstermektedir.

Bu tarihî, siyasî ve kültürel tercihin yanında yakın vadede etkili olan güvenlik endişeleri ve ülkenin kalkınması için dış ekonomik yardıma ihtiyaç duyulması, Türkiye'nin dış politikasında etkili olan diğer faktörler olmuştur. Bu makalede Atatürk döneminden günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, dünyada meydana gelen değişimler çerçevesinde genel hatları ile ele alınacaktır.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketinin temel amacı; tarih içindeki ömrünü tamamlayarak I. Dünya Savaşı sonunda yıkılan ve her taraftan işgale uğrayıp, Batı sömürgeciliğinin iştahtına konu teşkil eden Osmanlı devletinin enkazı ve yıkıntılarından Türk olan kısımları kurtarıp özünde Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk Milli devleti kurmaktır. Milli Mücadele döneminde Misâk-ı Milli'de ifâdesini bulan bu temel amaç, sınırlı ve gerçekçi, ama haklılığı inkâr edilemeyecek bir hedefti. Böylece Anadolu'daki milli hareket daha baş-

¹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, 1998, s.70

lanğıçta kendi kendini sınırladığını göstermekle başkaları tarafından tanınmasını kolaylaştırmıştır. Milli Mücadele'nin dış politikasının temel niteliği, bu gerçekçiliği ve hedeflerinin tespitindeki ustalığıydı.²

28 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misâk-ı Millî, önce Erzurum Kongresi'nde belirlenen daha sonra Sivas Kongresinde genişletilerek teyîd edilen ilkeleri kapsamakta idi. Bu belgede Milli Mücadele hareketinin iç ve dış amaçları belirtiliyordu. Gerçekten, Misâk-ı Millî'de siyasi ve iktisadi bağımsızlık olarak tespit edilen ilkeler sadece Milli Mücadele yıllarında değil, daha sonraki devrede de Türk dış politikasının temelini teşkil etmiştir. Bu temel Misâk-ı Millî ile belirlenen amaçların gerçekleştirilmesi arzusunun ibarettir.

Bu ana hedefe ulaşmak için Doğu'da Ermenilere, Batı'da Yunanlılara karşı başarılı bir şekilde askeri mücadele veren Mustafa Kemal Paşa; Misâk-ı Millî ilkelerini kabul ettirebilmek için uluslararası konjonktürü çok iyi değerlendiren başarılı bir dış politika yürütmüştür. Bu şekilde, Milli Mücadele hareketi dış politika açısından Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmeye yönelik temel hedeflerine ulaşmaya, bu yolda Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamaya ve düşmanları ortak olan ülke ve topluluklarla çeşitli anlaşma ve diyaloglara girişerek maddi ve manevi yardım elde etmeye çalışırken, yöntem açısından tehdidin Batı'dan gelmesi sebebiyle Doğu'ya yönelik bir politikaya konjonktürel açıdan önem vermiştir.

Bu bağlamda Türk dış politikası Batılı ülkelere karşı Sovyetler Birliği'ne dayandırılmıştır. Amaçları farklı olmakla beraber, iki ülkenin de ortak düşmana karşı birlikte hareket etmesi anlayışına dayanan bu ilişkiler sonucu, Misâk-ı Millî Sovyetler Birliği tarafından tanınmış, Anadolu hareketi uluslararası yalnızlıktan kurtulmuştur.³ Ayrıca Anadolu'daki milli hareket Batı'nın baskı veya boyunduruğu altında bulunan İslâm ülkelerinin desteğini kazanmak için İslâm faktöründen, yani dini temadan da ya-

² Mehmet Günlübol-Ömer Kırkçioğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", AAMD, C.I, Sayı:2 (Mart 1985), s.462

³ Geniş bilgi için bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, İstanbul, 1979

rarlanmıştır. Özellikle Hindistan Müslümanlarının yarattıkları hilafet akımı belli bir ölçüde etkili olmuştur. Bu akım Türk tezini ve haklılığını dünya kamuoyuna duyurmakla kalmamış, Türk milletine en zor anlarında maddi ve manevi yardımda bulunmuştur. Bunun yanısıra Ankara hükümetinin Afganistan ile antlaşma imzalanması, Suriye ve Irak'taki direniş yanlısı kişi ve gruplarla işbirliğine girmesi İngiltere ve Fransa'yı tedirgin etmiştir. Gerçekten de bu sırada İslâm ülkelerinde Türk Milli Mücadelesi, Müslüman milletlerin Batı Egemenliğine karşı başkaldırma hareketinin öncüsü olarak görülmeye başlanmıştır. Gelişmelerden özellikle İngiltere ve Fransa etkilenmiş Doğu'da genel bir İslâm ihtilâlinin endişesine kapılmışlardır.⁴ Sonuçta Ankara'nın İslam faktörünü kullanması İngiltere ve Fransa üzerinde etkili olmuştur.

Diğer taraftan Anadolu hareketi ABD ile Avrupa arasındaki ayrılık noktalarını çok iyi farkederek ABD'ni İngiltere ve Fransa'ya karşı kullanmıştır. Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi bizzat işgalci güçler olan İtilaf devletleri arasındaki fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmalarından da yararlanmıştır. Ustalıkla yürütülen bu diplomasi ile önce İtalya'dan, daha sonra da Fransa'dan İngiltere'ye karşı faydalanılmış, sonuçta Anadolu hareketi karşısında giderek yalnızlaşan İngiltere'ye de diyalog kapısı açık tutulmuştur.⁵

Milli Mücadele döneminde bizzat Atatürk tarafından yönlendirilen Türk dış politikası yeni ve milli bir devlet kurma çabası, bir anlamda Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş diplomasisini oluşturmuştur. Milli Mücadelenin askeri ve diplomatik safhasını başarıyla sonuçlandıran Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası alanda resmen tanınmıştır.

Lozan Barış Antlaşmasıyla savaş dönemini kapatan Türkiye, 1923'ten sonra ağırlıklı olarak iç politikada yeni modern bir millet-devlet oluşturma

4 Geniş bilgi için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978, s.82-84 Salâhî R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, 1973, s.183-195; Lütfullah Karaman, "Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Bağlamında Din Öğesi ve Hindistan Müslümanları" **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, 1994, s.231-241

5 Geniş bir değerlendirme için bkz. Kürkçüoğlu **A.g.e.**, s.107-137; Faruk Sönmezoglu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi" **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, 1994, s.40-47

ve oluşturulan bu yeni kimliği uluslararası kabul ettirmeye çalışırken, dış politikada tüm gelişmelerle ilgilenmekle beraber, esas olarak Lozan'da halledilmeyen sorunların çözümü ile uğraşmıştır. Bunlar İngiltere'yle Musul, Fransa'yla borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan'la ahali mübadelesi ve genel olarak Boğazlar sorunudur.⁶

Kuruluşundan itibaren bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda son derece hassas davranan Türkiye'nin dış politikasına yön veren en önemli faktörlerden biri güvenlik endişesi olmuştur. Bu bağlamda 1923-30 arasında Türk dış politikasını yönetenler en çok Batı'dan endişe duymuşlardır.⁷ Dolayısıyla bu dönemde amaç ve yapıları farklı olmasına rağmen Türk dış politikasında Osmanlı dönemiyle belirgin bir devamlılık göze çarpar. Bu devamlılık; Osmanlı devletinin son yüzyılında dış politikasını etkileyen uluslararası sistemin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda da dünya politikasını denetim altında tutmaya devam etmesine bağlı olarak, algılanan tehdidin kaynağının aynı olması ile güç dengesi ekolünde yetişen dışişleri personelindeki devamlılıktan kaynaklanmaktadır.⁸ Bu sebeple Türk dış politikası Milli Mücadele döneminde olduğu gibi, Lozan'dan sonra da tehlikenin Batı'dan gelmeye devam etmesinden dolayı uluslararası güç dengesi sisteminin kuralları çerçevesinde Sovyetler Birliği'ne dayanmaya devam etmiştir.⁹ Ancak 1923-30 yılları arasında Lozan'da çözülemeyen sorunlarını halleden Türkiye, Batı ülkeleri ile sağlıklı ilişkiler kurma yolunu tutmuştur. Çünkü Atatürk Türkiye'nin medeni dünyada gerçek yerini alabilmesi için çağdaşlaşmanın şart olduğuna inanmış, gerçekleştirdiği radikal inkılaplarla Türkiye'yi yapı itibarıyla Batıya yaklaştırmıştır. İç politikada başlayan bu radikal değişikliklere paralel olarak Türkiye'nin dış politikasını da Batıya yöneltmiştir.¹⁰ Bu temel yöneliş Türk dış politikasının günümüze kadar hiç değişmeden süren temel çizgisi olmuştur.

6 Mehmet Gönülbol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9.B. Ankara, 1996, s.59-84

7 Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler" I, *SBF Dergisi*, C.XXIII, No:3 (Eylül 1968) s.244-245

8 Mehmet Gök, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları" *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1938) Dış Politika Sempozyumu*, İstanbul, 1984, s.53-54

9 Bu dönemde Sovyetler Birliği ile 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Metin için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası 1923-1938*, C.II., Ankara, 1981, s.390-391. *Düster*, III. Tertip C.7., s.224-226

10 Haluk Ülman, Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)" II, *SBF Dergisi*, C.XXVII, No I. (Mart 1972), s.2-4

Nitekim 1930'lu yıllarda Batı ile ilişkilerini normalleştiren Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girerek aktif bir şekilde uluslar arası işbirliğine katılmaya başlamıştır. Türkiye'nin Cemiyete girişi Batılı ülkelere yaklaşmasının önemli bir işareti olmuştur. Böylece başlayan yakınlaşma, ülkenin kalkınması için dış yardıma duyulan ihtiyaç ve dünya konjonktüründe meydana gelen değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik endişelerinin de etkisi ile giderek gelişecektir.

Diğer taraftan Türkiye'nin Lozan'dan arta kalan sorunlarını hallettiği 1930 yılından itibaren dünya bir buhranlar devresine giriyor ve özellikle Avrupa'da patlak veren bu bunalımlar Türkiye'yi de etkisi altına alıyordu. Bu sebeple iki savaş arası dönem, dünyada bir barış devresi olmaktan ziyade, yeni bir dünya savaşının tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur. Dünyada 1925-1929 arasındaki nisbî yumuşamanın dışında, özellikle 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra uluslararası gerginlik hızla artmış, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği statükoyu korumak isteyen anti-revizyonist devletler ile bu yapıyı değiştirmek isteyen revizyonist devletler arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğmuştur.¹¹

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda Türkiye Lozan Antlaşmasının Misâk-ı Milli'yi tam anlamıyla gerçekleştirememesine rağmen revizyonist Avrupa devletleri gibi, bu buhranları kendi çıkarları için kullanma yoluna gitmemiştir. Aksine kolektif barış ve güvenliğin hararetle bir savunucu olarak anti-revizyonist bir politika takip etmiştir. Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi doğrultusunda takip edilen bu barışçı politika daha sonraki dönemlerde tamamen statükoculuk olarak algılanarak Türk dış politikasının ana ilkelerinden biri haline gelmiştir.¹²

Bu dönemde Türkiye, bölgesel ve uluslararası alandaki barışçı faaliyetlere aktif bir şekilde katılmakla beraber, kendi güvenliğini ön planda

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Fabir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, 4.B. Ankara, 1987, s.229-262

¹² Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *SBFD*, C.51, No:1-4, s.353-370

tutarak öncelikle bölgesel ittifaklara yönelmiş, Balkan ve Sadabat Paktlarının kuruluşuna öncülük etmiştir.¹³ Ayrıca uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde barışçı yollarla Boğazlar sorununu kendi lehinde bir çözüme kavuşturmuştur. Ancak Avrupada'ki hızlı askeri ve siyasi gelişmeler özellikle İtalyan tehlikesi endişe verici boyutlara ulaştıkça bölgesel ittifakların yanı sıra Batı ülkeleri ile ittifaka yönelmiştir. Bu sebeple 1930'lu yıllarda İtalya tehlikesi Türkiye'nin dış politikasını etkileyen faktörlerden biri olmuştur.

Bölgede ortaya çıkan İtalyan tehlikesi karşısında Batı ülkeleri ile işbirliğine girişen Türkiye, Milli Mücadele yıllarından itibaren dış politikasının temel unsuru olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememiştir. Aksine Türkiye, jeopolitik yeri ve son derece önemli stratejik mevki gereği Batı ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında hassas bir denge kurmaya gayret sarfetmiştir:

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda bizzat Atatürk'ün yönlendirdiği gerçekçi, barışçı ve çok yönlü dış politika sayesinde Türkiye bölgede bir istikrar unsuru olmuş, Avrupa'da oluşan her iki blok tarafından da daima dostluğu aranan, her siyasi merkezde saygı uyandıran itibarı artmış bir devlet haline gelmiştir. Türkiye'nin sınırlı gücüne rağmen kısa zamanda itibarlı bir devlet haline gelmesinde, diplomasisindeki becerinin ve dünya güç dengelerinin yanısıra, coğrafi konumundan kaynaklanan jeopolitik öneminin özellikle Boğazlara sahip olmasının büyük rolünün olduğunu vurgulamak gerekir.¹⁴ Türkiye bu özelliğini daha sonraki dönemlerde de sık sık vurgulayarak dünya politikasını gücünün üstünde etkilemeye çalışacaktır.

Ülkenin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve güvenliğini herşeyin üstünde tutan, Atatürk'ün yönlendirdiği bu politika sayesinde Türkiye, uluslararası bunalımların arttığı, İkinci Dünya Savaşının eşiğinde, uluslararası

¹³ Paktlar için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I., Ankara, 1983, s.454-458,584-587

¹⁴ Mensur Akgün, "Türk Dış Politikasında Bir Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar" *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul,1994, s.213-224

hukuk kuralları çerçevesinde iyi bir zamanlama ile barışçı yollarla Boğazlardan sonra Hatay sorununu da kendi lehine bir çözüme kavuşturmuştur. Hatay politikası Türk diplomasisine önemli bir tecrübe kazandırmış daha sonra benzer metodlarla Kıbrıs'ta da başarılı bir sonuç alınmıştır.

II. Dünya Savaşında Türkiye

Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini yumarken Avrupa önemli çalkantılar içerisinde ve II. Dünya Savaşının eşliğinde bulunuyordu. Çünkü hızla silahlanan Almanya, Versay Antlaşmasını yırtmış, Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş, Avrupa'da Almanların yaşadığı yerleri kendisine bağlamış, öte yandan "Büyük Roma" ideali ile genişlemek çabasında olan İtalya ile Japonya'nın da dahil olduğu bir ittifak yapmıştı. Almanya ve İtalya böylece Avrupa'da barış cephesi olarak bilinen İngiltere ve Fransa karşısında üstünlüklerini ortaya koymuş, İngiltere'nin takip ettiği yatıştırma politikası giderek sonuçsuz kalmıştır.¹⁵

Almanya'nın izlediği bu politika Batı'da ve Sovyetler Birliğinde büyük endişeler yaratmasına rağmen - barış yanlısı olmakla birlikte- uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamış, hatta Hitler'in "bir millet bir devlet" politikası Türkiye tarafından anlayışla karşılanmıştır.¹⁶ Ancak Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal ederek "hayat sahası" politikasına başlamasının ardından İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlarda bir köprü başı elde etmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini doruk noktasına çıkarmıştır. Arnavutluk'un işgali Türk dış politikasını o zamana kadar ana ilkesi olan askeri bloklardan uzak kalma anlamında tarafsızlık ilkesinin ciddi bir şekilde gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir.¹⁷ Nitekim bu olay üzerine Türk devlet adamları artık tarafsızlık imkanı kalmadığına inanarak Türk dış politikasını Batı ittifakına yöneltmeye karar

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.229-262

¹⁶ Ülman, a.g.m., s.253

¹⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli tef Dönemi (1938-1945)*, C.I., İstanbul, 1996, s.243

vermişlerdir. Aslında bu karar çok daha önce yapılan bir tercihin sonucu olmuştur. Türkiye bu tarihi kararına rağmen dış politikasında Batı ile Sovyetler Birliği'ne dengeli bir ağırlık vermeye gayret göstermiştir. Ancak, bu amaçla Sovyetler Birliği nezdinde yaptığı girişimlerden herhangi bir sonuç alamamış, üstelik Sovyetlerin Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Sonuçta Türkiye 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak Antlaşmasını imzalayarak İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Batı ile kader birliği yapmaya başlamıştır.¹⁸ Diğer taraftan Sovyetler Birliği ile anlaşamamış olmasına rağmen, yine de bu devletle bir savaşa sürüklenmekten II. Dünya Savaşı boyunca kaçınmaya son derece dikkat edecektir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşında coğrafi mevkinin önemi dolayısıyla Müttefik ve Mihver devletlerinin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Savaşın tarafların bu baskıları karşısında -İngiltere ve Fransa ile İttifakına rağmen- Türkiye'nin politikası; ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden muhafaza etmek amacıyla savaşın dışında kalmak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikasını yürüterek saldırılardan korunmak olmuştur. Bir başka deyişle 1939-1945 tarihleri arasında Türkiye Avrupa'nın birbirleriyle savaşan belli başlı güçleri ile ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye'nin izlediği bu çok yönlü politikanın en yararlı sonucu, Türkiye'nin savaşın dışında kalmasını sağlaması olmuştur. Türkiye'nin takip ettiği bu politika da I. Dünya Savaşında kazandığı tecrübeler kadar, Sovyetler Birliği'nden duyulan endişe de büyük rol oynamıştır. Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu politikayı son derece sınırlı tuttuğu bir kadro ile yürütmüştür.¹⁹

18 Üçlü İttifak metni için bkz. *Düster*, III: Tertip. C.21, s.15-18; J.C.Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East a Documentary Record: 1914-1956*, Vol:II, New York, 1959, s.226-228

19 Geniş bilgi için bkz. Edward Weisband, *2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Çev:M.Ali Kayabel, 1974; Koçak, a.g.e., C.I., s.294-695; C.II., s.141-271, *Türkiye Politikasında 50. Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara, 1982

Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle uluslararası sistem esaslı şekilde yapısal bir değişime uğradı. Savaşın sonunda ortaya çıkan iki süper gücün liderliğinde Doğu-Batı blokunun oluşması ve iki blok arası ilişkilerin soğuk savaş şeklinde cereyan etmesi yeni uluslararası sistemin belirleyici özelliği olmuştur. Uluslar arası sistemdeki bu köklü değişiklik ülkelerin dış politikalarına yansırken, Türkiye'nin dış politikasının da yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin dış politikasına egemen olan ve ona istikamet veren esas unsurlardan biri, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki toprak ve Boğazlardan üs isteklerine dayanan baskılarıdır²⁰

II. Dünya Savaşından sonra bloklaşan dünya da Batılı ülkeler Doğu blokuna karşı örgütlenerek kısa adı NATO olan Kuzey Atlantik İttifakı'nı kurmuşlardır. NATO'nun kurulduğu sırada Türkiye, Truman Doktrini ve Marshal Planı çerçevesinde ABD'nin desteğini sağlamıştı. Ancak bu desteğin karşılıklı bir ittifaka dayanmaması sebebiyle güvenlik endişeleri tamamen giderilmiş değildir. Bu sebeple Türkiye, NATO'nun daha kuruluş safhasında bu ittifaka dahil olmak amacıyla girişimde bulunmuş, fakat sonuç alamamıştır. Ancak 8 Ağustos 1949'da Türkiye'nin Avrupa konseyi üyeliğine alınması, Türk devlet adamlarını NATO'ya girme konusunda hem cesaretlendirmiş, hem de müracaatlarına haklı bir sebep hazırlamıştır. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girme çabaları özellikle Avrupalı üyelerin siyasi, ekonomik ve kültürel itirazları ile karşılaşmıştır. ²¹ Bu arada Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesinden sonra kurulan Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Demokrat Parti genelde CHP'nin dış politikasını benimsemiş ve devam ettirmiştir. Ancak DP yö-

²⁰ Sovyetler İstekleri için bkz. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Me-selesi*, Ankara, 1968. S. 246-247. Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul, 1948 s. 62-65. Metin Tokar, *Türkiye üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara, 1971

²¹ Ferenc A.Vali, *Bridge Across the Baspours The Foreign Policy of Turkey*, London, 1971, s.116

netiminin özellikle ekonomik politikaları açısından Batıya daha yakın bir özellik taşıması, Türkiye'nin Batıya bağlanma çizgisine, daha belirli ve zorunlu bir istikamet vermiştir.²² Bu sebeple Türkiye'yi NATO'ya sokmayı zorunlu gören DP, bu sırada patlak veren Kore Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak düşünmüş ve TBMM'nin onayını almadan Kore'ye asker göndermiştir.

Kore Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD'nin tavrı değişmiştir. Çünkü Kore Savaşı, bölgesel savaşların hiç de ihtimal dışı olmadığını göstermiş ve NATO ülkelerinin, özellikle de ABD'ni Sovyetler karşısında daha etkili tedbirler almaya yöneltmiştir. Sonuçta Sovyetler Birliği'ne karşı set çekme ve çıkabilecek muhtemel bir savaşta askeri üslere ihtiyaç duyulması sebebiyle, iki blok arasında sınır devleti konumunda olan Türkiye'nin Batı'nın gözünde stratejik önemi artmış ve Türkiye 1952 yılında NATO'ya alınmıştır.²³ Dolayısıyla Türkiye'nin NATO'ya alınmasında jeopolitik önemi birinci derecede etkili olmuştur. Türkiye soğuk savaş boyunca bu stratejik önemini vurgulamaya devam edecektir. Türkiye'nin NATO'ya girme fikri İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan Batı Blokuna bağlanma çabalarının bir sonucudur. NATO'ya girmekle ülkenin ekonomik kalkınması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için gerekli kaynakların dış yardım yoluyla Batıdan kolay sağlanabileceğine inanılırken, aynı zamanda Atatürk tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketleri sonucu Türkiye'nin Batılı bir ülke-devlet olma yolunda yaptığı tercihin doğal sonucu olarak görmek gerekir. Zaten Türkiye Batı yanlısı politikaya uygun olarak iç politikada büyük bir değişiklik yaparak çok partili sisteme geçmiş,²⁴ ekonomik alanda liberal politikalar uygulamaya başlamıştı. Öte yandan Türkiye'nin bu ittifaka girişinde daha yakın ve somut bir sebep ise Sovyet tehditleri olmuştur. Böylece Türk dış politikasında Sovyet tehdidine karşı Batı savunma sistemi içinde güvenliği sağlama politikası, NATO'ya girmekle amacına ulaşmış, ABD'nin Tür-

22 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara, 1970, s.68-69

23 Haluk Ülman, "Nato ve Türkiye" *SBFD C.XXII, No.4 s.143-150*; Yusuf Sarıay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi*, Ankara, 1988, s.70-99

24 Türkiye'de çok partili sisteme geçişte dış faktörlerin etkisi için bkz. Necdet Ekinci, *II.Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul, 1997

kiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımlara düzenli bir işlerlik kazandırılmıştır.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün uluslararası olayları bu ittifakın özellikle de ABD'nin perspektifinden değerlendiren tek yönlü, tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dönemin yöneticileri Atlantik İttifakını sadece bir savunma ittifakı olmaktan öte, bir dünya görüşü ve milli bir dış politika unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlayışın sonucu olarak Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen Bağlantısız ülkeler tarafından olumlu karşılanan yumuşama politikasını bir taktik değişmesi olarak yorumlamışlar ve bağlantısızlığı bir dış politika olarak kabul etmişler ve Batı bağılılığını Türkiye'nin milli çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak seçmişlerdir.²⁵

Bu genel politika çerçevesinde Truman Doktrini'nden itibaren gerek Türkiye'nin gerekse ABD'nin Sovyet tehdidini algılamalarındaki benzerlik sebebiyle iki ülke ilişkileri ortak stratejik amaç doğrultusunda gelişmiştir. Türkiye NATO'ya girdikten sonra ABD ile birçok ikili Antlaşma imzalamıştır. Bunların bir bölümü TBMM'nin onayından geçirilemeyen gizli antlaşmalardır. Kıbrıs sorunundaki ABD'nin tavrı ve Johnson Mektubu Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş, Türkiye ikili antlaşmaları gözden geçirilmesi yoluna gitmiştir. Kıbrıs hareketından sonra ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması ilişkilerde gerginlik doğurmuştur. 1979 yılından itibaren Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, İran'da Humeyni'nin iktidara gelişi ve İran-İrak savaşı ABD'yi Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge konusunda son derece duyarlı hale getirmiştir. Bu bağlamda ABD 12 Eylül 1980'de Türkiye'de yönetime gelen askeri rejimi anlayışla karşıladığını belirterek ilişkileri sıkılaştırmıştır. Bu dönemde ABD ile Türkiye arasında "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. 1983 yılında Türkiye'de çok partili döneme geçilmesiyle, iktidara gelen Turgut Özal dış politikada "ekonomik pragmatizmi" ön planda tutarak ABD'ye dayanma politikasını çarpıcı hale getirmiştir. Türkiye-

25 Olaylarla Türk Dış Politikası, s.312

ABD ilişkilerinde Soğuk savaş döneminde bazı iniş-çıkışlara rağmen Türkiye'nin stratejik önemi ve Sovyet tehdidini algılamalarındaki benzerlik sebebiyle Türkiye vazgeçilemez hissini ve güvenini korumuştur. Sovyetler Birliği çökünceye kadar hatalar düzeltilmiş, demokrasi eksikliği daha anlayışla karşılanmıştır. Ancak Sovyetler Birliği çöktükten sonra Türk-ABD ilişkilerinde hakim olan "ortak çıkar" kavramının kısmen içeriği boşalmış ve Türkiye ABD'nin gözünde kollanacak müttefik olmaktan çıkmaya başlamıştır.²⁶

Aynı anlayışla Türkiye, 1957 Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olarak temeli atılan Avrupa Birliğinin de üyesi olmaya yönelmiştir. Türkiye AB üyeliğini Batı İttifakının üyesi olmanın doğal bir uzantısı olarak görmüştür. AB üyeliğinin Batı'nın parçası olma anlamına geleceği ve bu durumun Cumhuriyet döneminde ve hatta Tanzimat'tan itibaren önem verilen Batı medeniyetinin parçası olma gayretleriyle de uyum içinde olduğu düşünülmüştür. Soğuk savaş ortamında Türkiye ile Batı ittifakı arasındaki uyumun bu dönemde AB ile de oluştuğunu görüyoruz. Bu ortamda AB güvenlik endişelerini ön planda tutmuş ve Türkiye'nin stratejik önemine ağırlık vererek ilişkilerini geliştirmeye yönelmiş 1963, yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile iktisadi ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve belirli bir dönem sonunda tam üyelik için altyapının hazırlanması kararlaştırılmıştır.²⁷ Ancak 1970'lerin başlarından itibaren Türkiye'deki ekonomik ve siyasi gelişmeler ile AB dinamikleri arasında uyumsuzluk başgöstermiş ve Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğine soğuk bakılmaya başlanmıştır. Nitekim Türkiye'nin 1987 yılındaki tam üyelik müracatı 2,5 yıl sonra reddedilmiştir. Bundan sonra Türkiye ile AB ilişkilerindeki sorunların iktisadi sorunlara ilave olarak siyasi konulara özellikle demokrasi ve insan hakları boyutuna kaydığı bir dönem başlamıştır.²⁸

26 Türk-ABD ilişkileri için bkz. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara, 1979; Dankwart A.Rustow "ABD-Türk İlişkileri (1946-1979), *Türkiye ve Müttefiklerinin Güvenliği*, Ankara, 1982, s.93-103; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.II (1980-1990), Ankara, 1991, s.296-308; Hasan Köni, "Yeni Uluslararası Düzende Türk-ABD İlişkileri" *Yeni Türkiye Yılı:1,Sayı:3* (Mart-Nisan 1995), s.427-435

27 Atilla Eralp, "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri" *Türkiye ve Avrupa*, Ankara, 1997, s.85-119

28 İhsan D.Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut" *Türkiye ve Avrupa*, s.120-176

Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki tek yönlü politikasının olumsuz sonuçları 1950'lerde kendini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu'daki gelişmeler ile dünyadaki bağımsızlık ve bağlantısızlar hareketine Batı ile ilişkilerinin perspektifinden bakmaya başlamış, Sovyetler Birliği ve müttefikleriyle ilişkiler en alt seviyede tutulmuştur. Özellikle Türkiye'nin Filistin konusundaki Batı yanlısı politikası çerçevesinde kısa adı CENTO olan Merkezi Antlaşma Teşkilatına girişi, Arap dünyası ile ilişkilerini zayıflatmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlığı karşısında çekimser kalması ve 1955'te Bandung'da yapılan Bağlantısızlar hareketi toplantısında sergilediği Batı yanlısı politika Arap dünyası tarafından tepkiyle karşılanmıştır.²⁹

1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde uluslararası sistemde, bağlantısızlar hareketinin ortaya çıkmasıyla iki kutupluluktan çok merkezli bir sisteme ve soğuk savaş ortamında yumuşamaya geçilmeye başlanmıştır. Bu uluslararası konjonktür içinde Kıbrıs, Türk dış politikası üzerinde belirleyici temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye 1963 yılından itibaren Kıbrıs'ta bunalımın artması üzerine soruna çözüm bulmak amacıyla, gerek Birleşmiş Milletlerde, gerekse Batı dünyası içinde beklediği ilgi ve desteği bulamamış, bu durum Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yalnızlığını gözler önüne sermiştir. Türk dış politikasını yönetenler değişen dünya şartlarında Batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı kalmanın Türkiye'yi dünyada nasıl yalnız bıraktığını açık bir şekilde fark etmişlerdir. Türkiye'nin kendisini bu denli haklı hissettiği bir davada özellikle ABD tarafından terk edilmesi gerek kamuoyunda gerek yöneticiler katında gerçek bir şok etkisi yaratmıştır. Türk dış politikasının bu başarısızlığı Türkiye'nin temel dış politika ilkelerinin, uluslararası ilişkilerinin sorgulanmasına ve değişiklik isteklerinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu arada 1964 Johnson mektubunun Türk basımına yansması, sadece Kıbrıs sorununda değil, Türkiye'nin kendi güvenliği açısından da ilk defa ciddi bir şüphe yaratmış özellikle sol çevrelerin Türk kamuoyunda

29 Olaylarla Türk Dış Politikası, s.273-275;313-314

yürüttüğü anti-Amerikan akımının doruk noktasına çıkmasına yol açmıştır.³⁰ Bu döneme kadar tartışılmayan dış politika bir tabu olmaktan çıkmış, Türk kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.

Bilindiği gibi Türk siyasi hayatında siyasal farklılaşma ve rekabetin 1961 Anayasası'ndan önce oldukça düşük bir düzeyde kalması sebebiyle, dış politika kararlarının yaygın bir şekilde tartışılabileceği bir ortam gelişmemiştir. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesiyle, Türk siyasi hayatında özellikle 1950'den sonra belirli bir hareketlilik sağlanmış basın ve kamuoyu Kıbrıs'ı milli bir dava olarak ele alıp, hükümete baskı yapmıştır. Ancak 1950-60 yılları arasında iktidardaki Demokrat Parti ve muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nden oluşan ılımlı iki partili sistem arasında siyasi rekabet dış politika konularına çok az yansımıştır. Bu dönemde, dış politikanın milli bir karaktere sahip olduğu, dolayısıyla gündelik siyasal tartışmanın üzerinde tutulması gerektiği yaygın bir konu olarak benimsenmiştir. Bunun somut örneği Türkiye'nin NATO'ya katılma kararının TBMM'de oybirliği ile alınmasıdır. Türkiye'de dış politikanın kamuoyunda tartışılmaya başlanması ve karar alma sürecini etkileme çabaları 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamı ile başlamış ve giderek gelişmiştir.³¹

Bu sebeple Türkiye'nin uluslararası alanda Kıbrıs sorunu sebebiyle karşılaştığı yalnızlığa karşı tepkisi kamuoyunun da devreye girmesiyle çok yönlü dış politika başlığı altında, ama temelde iki yönde olmuştur. Yumuşamanın imkanları çerçevesinde Batı Blokundaki yükümlülüklerinden ve dış politikadaki ana çizgiden vazgeçmeden bir yandan başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu bloku ile, diğer yandan genelde tüm Üçüncü dünya ile özel olarak bunun içindeki İslam dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye 1960'ların ortalarından itibaren başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye baş-

30 Mehmet Gök, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları" Atatürk Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu, İstanbul, 1984, s.56-57; Haluk Gerger, "Türk Dış Politikası (1946-1980)", CDTA, C.2, s.543-544

31 Gök, a.g.m., s.58-63

lamıştır. 1964-1965 yıllarında yapılan karşılıklı ziyaretlerle iki ülke arasında başlayan siyasi ilişkiler ticari alanda gelişmelerle devam etmiştir. 1970'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bir durgunluk ve hatta bir soğukluk dönemine girmiş, 1982 yılından itibaren ilişkiler tekrar normalleşmeye başlamıştır.³²

Diğer taraftan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra İslam ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Soğuk savaş döneminde Türkiye ile İslam ülkelerinin ilişkileri, Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail savaşında Arap dünyasının yanında yer alarak Arap tezlerine destek vermesi ile olumlu bir yola girmiştir. Fakat Türkiye, Batı bloku karşısında Sovyetler Birliği'nin desteğini almış olan komşu Arap ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmede zorlanmıştır. Ancak 1973 petrol krizinden sonra, İslam dünyası Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ilişkilerinde ciddi bir şekilde devreye girmiştir. Bu strateji değişikliğinde daha önce de kısmen değinildiği gibi, Batıdan Kıbrıs konusunda destek görememe, ekonomik sorunların Batılı ülkelerle çözülememesi, petrol krizinin ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi, AB ile beklenen olumlu gelişmelerin ortaya çıkmaması, Kıbrıs hareketini Batının anlamak istememesi ve silah ambargosunun ABD'ye olan güveni sarsması gibi faktörler önemli rol oynamışlardır. Sonuçta bu gelişmeler İslam ülkeleri ile ekonomik ve siyasi işbirliği isteklerini kuvvetlendirmiştir. Bu çerçevede 1969 yılında temelleri atılan İslam Konferansı Örgütü'nün çalışmalarına başlangıçta çekimser bir tavırla katılmış olan Türkiye, 1970'li yılların ortalarından itibaren örgütün bütün toplantılarına giderek üst düzeyde katılmaya başlamıştır. Ayrıca bu teşkilat vasıtasıyla Türkiye gittikçe artan sayıda Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkesiyle dış ticaretini geliştirmede ve ortak teknik ve kültürel yardım programlarını uygulamasında faydalar sağlamıştır.³³ Ancak Körfez krizi sırasında Türkiye'nin yeniden Batı'nın yanında yer alması ile birlikte Türkiye'nin bir kısım bölge ülkeleri ile ilişkileri bozulma sürecine girmiştir.

³² Geniş bilgi için bkz. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara, 1983, s.134-208; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.387-422;476-479;593;605.

³³ Geniş bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı" *Yeni Türkiye*, Yıl:1, Sayı:3 (Mart-Nisan 1995), s.388.435; Hakan Yavuz, "İkicilik: Türk-Arap İlişkileri ve Filistin sorunu (1947-1994)" *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.243-257

Diğer taraftan bu dönemde Yunanistan gerek ikili, gerekse uluslararası ilişkilerde Türkiye 'yi en çok uğraştıran ülkelerin başında gelmektedir. Türk Milli Mücadelesinin ardından iki ülke arasında Lozan'da ve sonrasında bir denge oluşturulmuştur. Ancak, önce 1947 Paris Antlaşması ile yeni bir toprak kazanıp Oniki Ada'yı elde eden, sonra da 1950'lerin ilk yarısından itibaren ENOSİS amacıyla Kıbrıs'a yönelen Yunanistan Lozan ve sonrasında dengesini zorlamaya başlamıştır. 1970'lerde Ege'de çeşitlenen ve Kıbrıs'ta nitelik değiştiren sorunların özünde Yunanistan'ın yayılmacı politikasını uygularken, kendisinin ve Türkiye'nin Batı bağlantısını bu politika doğrultusunda kullanmayı ihmal etmemesi yatmaktadır. Türkiye, Yunanistan'ın izlediği politikaya tepkisini ortaya koyarken, her zaman Batı bağlantısı çerçevesinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bunun bir istisnası 1974 Kıbrıs Barış hareketi olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Kıbrıs'ta cereyan eden olaylar karşısında müttefiklerinden beklediği ilgiyi göremeyen Türkiye Yunanistan'la yürüttüğü görüşmelerden de bir sonuç alamayınca 1960 Antlaşmalarından doğan garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a askeri harekatta bulunmuştur. Bu hareket sonucu Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenlikleri ile, Ada 'da kalıcı barış ortamı sağlanmıştır. Milli ve insani bir görevi olduğu kadar, uluslararası hukuka da uygun olarak Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapması büyük tepkilere sebep olmuştur.³⁴ Türkiye Kıbrıs sorunu vesilesiyle ciddi bir sınavdan geçmiştir ve geçmeye de devam etmektedir. Bu olay Türkiye'nin Soğuk savaş döneminde gerçekleştirdiği en başarılı dış politik hareketi olmuş, milli meselelerinde gerekirse bağlı olduğu ittifakların dışında inisiyatif kullanabileceğini bütün dünyaya göstermiştir.

Kıbrıs, 1960'ların ortalarından ve özellikle de 1974'ten sonra Türk dış politikasını en çok meşgul eden konuların başında geldiği gibi, Türk-Yunan ilişkilerinde de her zaman en başta gelen sorun olmuştur. Ancak bu tarihten sonra Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar Kıbrıs'ın yanısıra Ege ve Batı Trakya Türklerinin sorunlarının da önem kazanmasıyla yay-

34 Geniş bilgi için bkz. Sabahattin İsmail, *20 July Peace Operation*, İstanbul, 1989; Güner Göktuğ, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Siyasal Nedenler*, 1990; Rauf Denктаş, *Kıbrıs Davamız*, Ankara, 1991

gınlaşıp genişlemiş ve ikili ilişkileri olduğu kadar, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini de etkilemeye başlamıştır. Türkiye'nin, Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak sorunlara barışçı yollardan çözüm bulmak amacıyla sarfettiği çabalara rağmen, Yunanistan özellikle 1981 yılında AB' ne tam üye olmasından sonra elde ettiği bütün avantajları Türkiye aleyhinde kullanmaya başlamıştır. Yunanistan yürüttüğü bu politika ile Türkiye'nin uluslararası camiadan, özellikle Batı'dan tecrit edilmesi, Türkiye ve KKTC üzerinde siyasi ve ekonomik baskı yapılmasını, terör'e destek vererek Türkiye'nin bütünlüğünü sarsmayı ve bu yolla Türkiye'nin zayıflatılmasını hedeflemiştir.³⁵

1990'lı yıllara kadar Türk dış politikası genelde soğuk savaş'ın "küresel" politikaları çerçevesinde yürütülmüştür. Türkiye, 1960'lı yılların ortalarında çok yönlü bir açılım sergilemeye çalışmasına rağmen, Türkiye Kıbrıs konusu dışında uluslararası sistemi ve bölgesel ilişkileri temelden etkileyecek bağımsız bir dış politika davranışı içine girememiştir. Ancak Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan yeni uluslararası ortam Türk dış politikasının amaçları konusunda değilse bile davranış biçimi açısından değişikliklere yol açacaktır.

Soğuk Savaştan Sonra Türk Dış Politikası

1989 yılından itibaren Sovyetler Birliği'ndeki değişime bağlı olarak Doğu Avrupa ve Balkanlar'da ortaya çıkan gelişmeler ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişim sürecinde Doğu blokundaki Sosyalist rejimler süratle çökmüş, demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmış, Sovyetler birliği ve Yugoslavya'nın parçalanması ile bir çok bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Böylece 1945 yılından itibaren uluslararası sistemi şekillendiren ve Soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan ve artık eski olarak kabul edilen dünya düzeni sona ermiş, Doğu-Batı cepheleşmesi ortadan kalkmıştır.

³⁵ Şükri Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1993

Doğu blokunun yıkılması ile Soğuk savaş yıllarının “İki Kutuplu Dünya” politikası devresi sona ererken, Körfez bunalımı ABD'nin hakim olacağı “Yeni Dünya Düzeni”nin kurulmakta olduğunu ortaya çıkardı.³⁶ Küreselleşme veya globalleşme olarak da adlandırılan bu yeni dönemde demokrasi, özgürlük, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerler öne çıkan temalar olmuştur. ABD'nin temsil ettiği tek süper güce dayanan “Yeni Dünya Düzeni”ni oluşturma çabalarına rağmen, dünya'da yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açan yeni bir süreç de gelişmeye başladı. Bu süreçte bölgeselleşme eğilimleri giderek belirginleşmiştir. Özellikle Japonya'nın liderlik ettiği Asya Pasifik bölgesi, Avrupa Birliği, bu birlik içinde olmakla beraber iki Almanya'nın birleşmesinden sonra ortaya çıkan güçlü Alman devletinin tavrı, askeri gücünün yansısı hızla büyüyen ekonomisi ile Çin ve “Zengin Kuzey” karşısında “Fakir Güney” ülkelerinin takip edecekleri politikalar bu bölgesel güç merkezlerini belirlemede etkili olacaktır.³⁷ “Yeni Dünya Düzeni” söylemlerine rağmen üzerinde önemle durulması gereken bir diğer sorun iletişim sistemlerindeki teknolojik devrim nedeniyle farklı sosyo-kültürel grupların bütünleşme ve uzlaşma değil, çatışma potansiyelini arttıran tarza yoğun bir etkileşim sürecine girmeleridir.³⁸ “Mikro milliyetçilik” veya “atomizasyon” olarak adlandırılan bu gelişme dünya istikrarını tehdit eden boyutlara varmıştır. Böylece Yeni oluşan uluslararası yapıda bölgesel çalışmaların önlenmesinin de güçleştiği görülmektedir. Artık, süper güçler ve ittifaklarla bölgesel çatışmaların caydırılması da zorlaşmıştır. Üstelik, BM gibi uluslararası örgütler kendilerine yön veren güçlü devletlerden bağımsız olarak uluslararası barış ve güvenliği sağlamaktan uzaktır. Ayrıca iki kutuplu yapının ortadan kalkması ile birçok ülkenin dış politikası üzerindeki ipotek de kalkmıştır. Böylece her devlet kendi bölgesinde bağımsız politikalar da izlemeye başlamıştır. Genel çizgilerle, tanıtılmaya çalışılan gelişmeler 2000'li yılların eşiğinde “ayrışma” ve “bütünleşme” gibi, iki zıt akımında etkisi ile dünya politikasının çok boyutlu biçimde yeniden ya-

36 Mert Gökırmak, “Yeni Dünya Düzeni” Kavramı ve Uluslararası Sistem” Değişen Dünya ve Türkiye, Der:Faruk Sönmezöglü, İstanbul, 1996, s.4

37 Gökırmak, a.g.m., s.8

38 Olaylarla Türk Dış Politikası, s.650

pılandığını ortaya koymakta ve aslında “Yeni Dünya Düzeni'nden ziyade “Yeni Dünya Düzensizliği” olarak da değerlendirilmektedir.

Soğuk savaşın sona ermesi, yıllardan beri stratejik önceliği Sovyet tehdidini, Batı bloku içinde karşılamaya veren Türkiye açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye, bir yandan oluşan uluslararası yapının sağladığı yeni manevra alanlarından yararlanmak için, öte yandan da çevresinde oluşan belirsizlik ve çatışmaların daha büyük bir tehdit oluşturmaması için dış politikasındaki eski davranış kalıplarından sıyrılmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemin temel özelliği Türkiye'nin çok yönlü ve kimi zaman belirsiz olan birtakım tehditler ve yeni imkanlar ile karşılaşmış olmasıdır. Soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak dünya da yaşanan işbirliği ve uzlaşma eğilimine rağmen, Türkiye'nin bulunduğu coğrafya yeni bir çatışma alanı haline dönüşmüş, uzun bir süredir istikrarsızlıkla adeta özdeşleşmiş olan Ortadoğu bölgesine, Balkanlar ve Kafkasya bölgeleri de eklenmiştir. Böylece Türkiye kendisini sıcak bir üçgenin tam merkezinde bulmuştur.³⁹ Yeni dönemde Türkiye'nin güvenlik stratejisindeki tehdit algılamaları daha çok Kuzey'den Güneye ve Batı'ya kaymıştır.⁴⁰ Bu durum Körfez krizi sonrasında PKK terör hareketinin güç kazanması ve Kuzey Irak'ta de facto bir Kürt devletinin kurulma sürecine girilmesi ile belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü Çekiç Güç şemsiyesi altında Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler doğrudan Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve güvenliğini tehdit eden bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki su sorununun yanısıra özellikle PKK terör hareketine büyük destek veren ve Türkiye'ye karşı Yunanistan'la işbirliğine giren Suriye ile Türkiye'nin ilişkileri giderek gerginleşmiş, Ekim 1998'de iki ülke bir savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Türkiye Güney'den kaynaklanan bu tehdide karşı İsrail ile ilişkilerini geliştirmiştir. Diğer taraftan ortak düşmanın ortadan kalkması üzerine daha önceki zoraki birlikteliğin içinde güçlkle bastırılan

39 Çiğdem Nas, “Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye'nin Durumu” *Değişen Dünya ve Türkiye*, s.79

40 Gülten Aydan, “Değişen Uluslararası Koşullarda Strateji, Türkiye ve Komşuları” *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.146-148

zıt dış politika hedefleri, Yunanistan tarafından giderek Türkiye'yi daha da fazla rahatsız edecek şekilde gündeme getirilmeye başlanmıştır. Özellikle Egedeki sorunlara ilave olarak, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Yunan savunma alanı içine sokularak hızla silahlandırılması, Yunanistan'ın PKK terör örgütüne açıkça destek vermesi, Türkiye'ye karşı Ortodoks ittifakı kurma girişimleri, Türkiye'nin üye olmadığı AB'ne Kıbrıs Rum Yönetimi'nin sokulma çabaları Türkiye'yi ciddi olarak rahatsız etmiştir. Ancak, Türkiye'de ve Yunanistan'da 1999 yılında meydana gelen deprem felaketleri dolayısıyla insani duyguların öne çıkışına paralel olarak iki ülke ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu yeni dönemde Türkiye ve Yunanistan'ı birbirinden uzaklaştıran temel sorunlar yerine birbirine yaklaştıran işbirliği ve yardımlaşmaya yönelik konular ön plana alınarak sıcak bir ilişki dönemi başlatılmıştır.

Yugoslavya'nın parçalanması ile başlayan, Balkanlardaki gelişmeler, bu bölge ile yakından ilgilenmek zorunda olan Türkiye'yi 1990'lı yılların ilk yarısında en çok tedirgin eden konuların başında gelmiştir. Balkanların stratejik açıdan Türkiye için büyük önem taşıması ve bu bölgede yaşayan Türk ve Müslümanların güvenliklerinin sağlanması hususu Türkiye'nin bölgede aktif bir politika izlemesini zorunlu kılmıştır.⁴¹

Diğer taraftan Batı tarafından artık bir tehdit olarak görülmeyen Rusya halâ bölgesinde önemli bir güçtür. Rusya'daki milliyetçi dış politika giderek artan bir destek görmektedir. 1993 Nisanında açıklanan "yeni dış politika kavramı" ve "yakın çevre" politikaları Rusya'nın bölgedeki askeri ve siyasi nüfuzunu yeniden kurma arayışının göstergeleri olmuştur. Artık dünya liderliğine oynamayan Rusya bölge ülkelerine yönelmiştir. Bu bağlamda Batı için bir güvenlik sorunu olmaktan çıkan Rusya, Türkiye için eskisi kadar olmasa da bölgede bir tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.⁴²

Bu bağlamda Batı ve Türkiye'nin güvenlik öncelikleri farklılaşmış bulunmaktadır. Çünkü Sovyet tehdidine karşı Batı blokunun üzerine inşa

41 İhsan Gürkan, Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye" **Balkanlar**, İstanbul, 1993 s.259-274; Berhan Ekinci, "Yugoslavya'nın Dağılması ve Türkiye" **Balkanlar**, s.251-258

42 Hasan Köni, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları" **Avrasya Dosyası**, C.I., Sayı: 1, s.5-14

edildiği temeller büyük ölçüde değişmiş, NATO ittifakının varlık sebebi olan ortak düşman (Sovyetler Birliği) ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Türkiye'nin Batı dünyasının güvenliği açısından son derece önemli olan stratejik önemi de azalmış bulunmaktadır. Bu gelişmeler NATO'yu Avrupa için daha az önemli hale getirmiştir. Ancak, yeni gelişmeler üzerine bu örgüt kendini yenileme politikası benimseyerek büyük bir strateji değişikliğine girmiştir. Bu strateji değişikliği çerçevesinde eski Doğu Avrupa ülkelerini örgüte alacak şekilde genişleme süreci başlatmış, Rusya ile barış içinde ortaklık kavramı altında işbirliğine yönelmiştir. NATO'nun kabul ettiği yeni strateji Türkiye'yi de çok yakından ilgilendiren özellikler içermektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından sonra, yeni tehdidin İslam ülkelerinden geleceğinin belirtilmesi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinin NATO için yeni tehdit alanlarını oluşturacağı ve ittifakın alanı dışında da operasyonlarda bulunabileceğinin kabul edilmesi son derece köklü bir strateji değişikliğini ifade etmektedir. Türkiye'nin krizli bölgenin merkezinde bulunması nedeniyle NATO'nun alan dışı bir rol üstlenmesi büyük ölçüde Türkiye'yi kuşatan coğrafyalarda kullanılması anlamına da gelmektedir.⁴³ Bu yeni stratejik dönüşümde NATO'nun kesin bir şekilde Rusya'nın ortak düşman olmadığını ilan etmesi, gelecekte Kafkasya ve Orta Asya'daki rekabet sebebiyle Türkiye ve Rusya arasında yaşanabilecek olan bir çatışmada Batı'nın hangi taraftan yana tavır alacağını belli olmaması gerçeği Türkiye açısından son derece önemlidir. NATO'nun yeni stratejisinin yanısıra, AB Maastrich Antlaşması ile Ekonomik ve parasal birlik ile ortak dış politika ve güvenlik konularını benimsemiştir. Bu çerçevede Batı Avrupa Birliği'nin genişletilerek AB'nin savunma kanadına dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Böylece AB siyasal bütünleşmeye yönelmiştir. Diğer taraftan 1990'lı yılların ortalarından itibaren genişleme sürecine de başlayan AB daha birkaç yıl öncesine kadar düşman kampta yer alan bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin AB'ne tam üyeliklerini takvime bağlamış, görüşme

43 Abdülkadir Baharççek, "Uluslararası Sistemdeki Yeni Yapılanmaların Türkiye Açısından Yarattığı Bazı Önemli Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme" Yeni Türkiye 21. Yüzyıl Özel Sayısı, Yıl:4 Sayı:19, s.377

süreci başlatmıştır.⁴⁴ Ayrıca uluslararası hukuka aykırı bir şekilde AB KRY'nin tam üyeliği ile ilgili süreci de fiilen başlatmıştır. Bu durum Türkiye için stratejik öneme sahip Kıbrıs'ta insiyatifin AB'ne geçmekte olduğunu göstermiştir.

Halbuki soğuk savaş döneminde Batı tarafından Sovyet yayılmacılığına karşı bir kale olarak sürekli övülen Türkiye, Aralık 1997 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Avrupa Birliği Zirvesinde tam üyeliğe alınmaya uygun ülkeler arasına dahî alınmamış ve sadece 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile yetinmesi istenilmiştir. Aynı zirvede AB'nin 2010 yılından sonraki muhtemel bir genişleme durumu için bile Türkiye'ye herhangi bir umut verilmemiştir. AB'nin bu tavrı Türkiye'de büyük bir siyasi hayal kırıklığı doğurmuştur.⁴⁵ Bu karar Türk kamuoyunda Avrupa'nın yeni yapılanmasında Türkiye Batı ile birlikte, ama hayati konularda dışında tutulmak istendiği şeklinde yorumlanmış, hatta Türkiye'nin dış politikada yeni arayışlara girmesi gerektiği şeklinde ciddi değerlendirmeler yapılmasına yol açmıştır.

Ancak 10-11 Aralık 1999 tarihinde AB devlet ve hükümet başkanlarının Helsinki zirve toplantısında Türkiye'nin AB'ne tam üyelik adaylığını tescili ile Türkiye-AB ilişkileri yeni bir sürece girmiştir. Helsinki zirvesinde Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olması için demokrasi ve insan hakları açısından kopenhag kriterlerine uyum sağlaması, Ege ve Kıbrıs sorunlarına barışçı çözüm bulunması gibi ön şartlar ileri sürülmesine rağmen; bu karar Türk devlet adamları tarafından Lüksemburg zirvesinde yapılan hatanın düzeltilerek Türkiye'nin 36 yıldan beri sürmekte olan AB ile bütünleşme sürecinin artık geriye dönülemez bir biçimde yeni bir aşaması olarak görüşmüştür. Nitekim Türk Dışişleri Bakanı kararı "Türkiye'siz Avrupa ve Avrupa'sız Türkiye" olamayacağı gerçeğinin görülmesi olarak değerlendirmiştir.⁴⁶

44 Esra Çaylan, Nursin Ataçoğlu Güney, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-Türkiye*, İstanbul, 1996, s.106-118

45 Hüseyin Bağcı, "Küresel ve Bölgesel Gelişmelerin Işığında Türk Dış ve Güvenlik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme" *Yeni Türkiye*, 21. Yüzyıl Özel Sayısı, s.313-314

46 <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupc/cf/1999/12/13.htm>

Ayrıca 18-19 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) zirve toplantısında da Türkiye'nin uluslararasıdaki saygınlığı artmıştır. Türkiye; gerek zirvede, gerekse zirveyi izleyen aylarda Hazar Havzası ve Orta Asya petrol ve doğal gazının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına intikali yolunda imzalanan antlaşma sözleşme ve projeler ile dünyada enerji terminali olma yolunda önemli bir atılımı gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Diğer taraftan soğuk savaşın sona ermesinden sonra Türkiye için yeni dönemin sağladığı en büyük imkan ve yenilik eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk topluluklarının keşfedilmesi olmuştur. 1990'lı yıllara kadar Türk dış politikası genelde soğuk savaşın küresel politikaları çerçevesinde yürütüldüğünden, Türkiye ile Türk topluluklarının ilişkileri en alt düzeye inmişti. Bu sebeple bu topluluklar hakkında çıkan ilk haberlerin Türkiye'deki pek çok kimsede şaşkınlık yarattığını söylemek bir abartı olmayacaktır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına paralel olarak Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları, Türkiye'nin bölgede siyasal, ekonomik, kültürel ve stratejik açılardan önemli bir ülke olması sonucunu doğurmuş ve Doğu-Batı cepheleşmesinin sona ermesi ile stratejik önemi azalan Türkiye'nin yeni faktörlerin etkisi ile tekrar dünyada önemli bir konuma gelmesi mümkün olmuştur. Böylece Rusya ve İran'ın Türkiye için yarattığı olumsuzluklara rağmen, Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan geniş Avrasya bölgesinde Türkiye için daha etkili bir bölgesel rol oynama imkanı doğmuştur. Nitekim Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini hemen tanıyan Türkiye, bu ülkelerle diplomatik ilişkileri başlatan ilk ülkelerden biri olmuştur.⁴⁷ Arkasından bu devletlerle siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler kuran Türkiye, aynı zamanda bu devletlerin uluslararası alanda kendilerine bir yer edinmelerine de yardımcı olmuştur.⁴⁸

47 Bilal Şimşir, "Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye 1991 Yılındaki Gelişmeler" *Değişen Dünya'da Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu*, Ankara, 1993, s.59-98

48 Geniş bilgi için bkz. Ali Sönmez, *Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri*, DPT Yay., Ankara, 1996; Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dünyası, Ankara, 1993

Türkiye, Balkanlardaki gelişmelere de jeopolitik konumu, tarihi ve kültürel yakınlığı sebebiyle gücü ve diplomatik birikimi sebebiyle konjonktürün elverdiği ölçüde başarılı girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan yeni devletleri tanımış, Bosna-Hersek ve Kosova olaylarında Sırp saldırganlığının durdurulması yolunda aktif sayılabilecek bir dış politika izlemiştir. Sonuçta arzulanan seviyede olmasa da Balkanlarda Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerle ilişkilerini geliştiren Türkiye Balkan dengeleri içinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.⁴⁹

Gerçi Türkiye, bütün bu gelişmelere hazırlıksız yakalanmasından dolayı başta ekonomik olmak üzere, bazı alanlarda bu yeni devletlerin beklentilerine tam anlamıyla cevap verememiş olmakla beraber, yeni şartlara adapte olmayı bilmiş soğuk savaş yıllarındaki tek boyutlu Türk dış politikası uluslararası politik gelişmelere tesir edici ve çok yönlü bir hale gelmiştir. Artık Türkiye bölgesel güvenliğin sağlanması ve işbirliğinden doğacak yararları bağlı olduğu ittifak çıkarlarının önünde değerlendirmeye, yani Soğuk savaşın global çıkarları yerine, kendi çıkarlarını ön planda tutmaya ve uygulamaya başlamıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi girişimi Türkiye'nin bu yeni aktif ve çok yönlü politikasının önemli bir örneğini teşkil etmektedir.⁵⁰ Bütün bu olumlu değişimler Türkiye'nin gelişmeleri etkileyebilecek kapasiteye sahip olduğunu ve dış politikada seçenezsiz olmadığını anlaşılmasına yol açmış, iki bloklu yapıda bir kenar devlet konumunda olan Türkiye'nin merkezi bir devlet olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

49 Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası" *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.159-179

50 *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.708-714

Sonuç

Atatürk'ün liderliğinde yürütülen Milli Mücadele sonucunda Avrupa modeli bir milli devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikada öncelikle bu yeni kimliği ile uluslararası kendini kabul ettirmiştir. Atatürk, Türkiye'yi modern bir ülke-devlet haline getirmek amacıyla başlattığı radikal inkılablara paralel olarak Türkiye'nin dış politikasını da Batı'ya yöneltmiştir. Ancak bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda son derece hassas davranan Atatürk'ün bu politikası hiçbir zaman tek boyutlu bağımlılığa varan bir dış politika haline gelmemiştir. Nitekim Atatürk Batıya yönelik dış politikayı esas almakla beraber, Türkiye'nin coğrafi yerinin ortaya çıkardığı jeopolitik hassasiyet ile tarihi ve kültürel birikimine bağlı olarak çok yönlü bir dış politika izlemiştir. Böylece Atatürk döneminde izlenen aktif, gerçekçi, barışçı ve çok yönlü dış politika sayesinde Türkiye, önemli sorunlarını kendi lehine çözmüş, bölgesinde bir istikrar unsuru haline gelmesinin ötesinde sınırlı gücüne rağmen dünyada saygı uyandıran bir devlet haline gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra güvenlik endişeleri ve ülkenin kalkınması için dış yardıma ihtiyaç duyulması gibi faktörlerin de etkisi ile Türkiye'nin Batıya yönelik dış politikası güçlenerek sürmüştür. Sonuçta, savaştan sonra ortaya çıkan Doğu ve Batı blokları arasında sınır devlet konumuna gelen Türkiye'nin Batı'nın gözünde stratejik önemi artmış ve Türkiye NATO'ya alınmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Batı ittifakına dahil olmasında jeopolitik yerinin önemi birinci derecede etkili olmuştur.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra, güvenlik endişelerini çözümlenmiş, ancak bütün uluslararası olayları bu ittifakın perspektifinden değerlendiren tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi de tamamen statükoculuk olarak algılanmış ve Türk dış politikası pasif bir yapıya bürünmüştür. Bundan sonra Batıya yönelik dış politika ve statükoculuk Türk dış politikasının değişmeyen temel özellikleri haline gelmiştir. Soğuk savaş döneminde bazı sorunlara rağmen, Türkiye'nin stratejik önemi sebebiyle Batı bloku nez-

dinde Türkiye vazgeçilmez hissini korumuş, Türk devlet adamları da bu önemi sürekli vurgulamışlardır.

Türkiye 1960'lı yılların ortalarında Kıbrıs bunalımı yüzünden içine düştüğü yalnızlıktan kurtulabilmek için dış politikasında çok yönlü bir açılım içine girmesine rağmen temel dış politika tercihinde bir değişiklik yapmamıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye Kıbrıs Barış Harekatı dışında uluslararası sistemi ve bölgesel ilişkileri temelden etkileyecek bir dış politika davranışı içine girememiş, sadece dış politikasına çok yönlülük kazandırma çabalarını artırmıştır. Dolayısıyla 1990'lı yıllara kadar Türk dış politikası genelde Soğuk Savaş'ın küresel politikaları çerçevesinde yürütülmüştür. Soğuk savaş döneminde Türkiye dış politikada belli dönemlerin haricinde hareketsiz kalmış, dış politika-ekonomi bağı yeterince kurulamamış, dış politika coğrafyası sınırlı tutulmuş, Türk dış politikası mevcut ve tarihi potansiyelin altında seyretmiştir. Sadece Türkiye'nin sahip olduğu stratejik önem dikkate alınarak bütün sorunların çözüleceği ve Türkiye'nin sonunda Batının ayrılmaz bir parçası haline geleceği hesap edilmiş, dış politikada gelecek için uzun vadeli araştırma ve siyasi planlamaya gerekli önem verilmemiştir. Sonuçta 1990'larda Doğu blokukunu yıkılması ile dünyada meydana gelen hızlı ve köklü değişimlere hazırlıksız yakalanmıştır.

Soğuk savaşın sona ermesi Türkiye açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde Batı dünyasının gözündeki kısmen stratejik önemi azalan Türkiye, AB'den dışlanma eğilimi ile karşı karşıya kalmış, ancak Balkanlardan Orta Asya'ya uzanan geniş Avrasya bölgesinde Türkiye için daha etkili bir rol oynama imkanı doğmuştur. Böylece Soğuk savaş yıllarındaki tek boyutlu Türk dış politikası çok yönlü bir hale gelmeye başlamıştır. Diğer taraftan Soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak dünyada yaşanan işbirliği ve uzlaşma eğilimine rağmen, Türkiye kendini Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi sıcak bir üçgenin tam merkezinde bulmuştur. Bu sebeple Türkiye karşılaştığı bu tehditlere karşı güvenliğini ve toprak bütünlüğünü herşeyin üstünde tutarak, dünyada yaşanan yu- maşamaya rağmen silahlanmaya devam etmek zorunda kalmıştır.

Sonuçta 2000'li yıllarda Türkiye, coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda çok boyutlu jeopolitik konumu sebebiyle, bölge-merkezli çok yönlü bir dış politika izleyecek güçlü bir ülke olma imkanı yakalamıştır. Çünkü Türkiye Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Asya stratejik koridoru vasıtasıyla Asya-Pasifik bölgesine siyasi ve ekonomik olarak uzanabilecek büyük bir hinterlanda sahiptir. Türkiye'nin bu potansiyeli değerlendirilmesi halinde Soğuk savaş yıllarında sahip olduğu jeopolitik vazgeçilmezlik niteliğinden daha fazla bir öneme sahip olacaktır. Bu bağlamda Türkiye yeni imkanları Avrupa ile ilişkilerini güçlendirecek ve AB'ne tam üyelik sürecini hızlandıracak bir avantaj olarak görmelidir. Bu çerçevede Türkiye Atatürk döneminde olduğu gibi uluslararası ilişkilerini milli çıkarlarını ön planda tutarak yeniden değerlendirmek ve tanımlamak durumundadır. Türkiye bu yeni değerlendirmede Avrupa ile ilişkilerini yapısal bağımlılık kalıplarını aşan, eşitlik ve karşılıklı fayda çerçevesi içinde bir ortaklık temeline oturtmalıdır.

ÖZET

Bu makalede, Atatürk'ten günümüze 1923-1999 arası, Türk dış politikası irdelenmektedir. Bu geniş çalışma aşağıdaki kronolojik düzen içinde çalışılmıştır. Atatürk dönemi dış politika; Türkiye ve II. Dünya Savaşı; Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası. Konu yukarıda belirtilen dönemler çerçevesinde incelenmiş olsa da Türkiye'nin dış politikası bir bütün olarak düşünülmüştür. Bu dönemlerdeki, Türk dış politikasına şekil veren faktörler değişen dünya olayları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türk dış politikasında meydana gelen konjonktürel değişimler yanında, politikanın ana görüş noktaları da bu çalışmanın odak noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler : Atatürk, Türk Dış Politikası, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş Dönemi.

ABSTRACT

This article deals mainly with the foreign policy of Republican Turkey from the time of Atatürk until today, i.e. between 1923-1999. This broad subject is studied in the following chronological order: Turkish foreign policy during Atatürk's era; Turkey and II. World War; Turkish foreign policy during Cold War; and, Turkish foreign policy after Cold War. Despite the subject is handled within the framework of the stated periods, the foreign policy of Turkey is thought as a whole and dealt with accordingly. The factors shaping Turkish foreign policy during this periods are evaluated within the context of changing world events. Besides dealing with the occasional conjectural changes in the Turkish foreign policy, the mainstream of this policy has been focus of this study.

Key Words : Atatürk, Turkish Foreign Policy, World War II, Cold War Period.